

سرائیکی

برائے۔ بی اے

مرتب

ڈاکٹر جواد حیدر پرویز
گورنمنٹ گریجویٹ کالج۔ مظفر گڑھ

ضابطہ

سرایکی	:	ماں کتاب
ڈاکٹر جواد حیدر پرویز	:	مرتب
شہیر احمد بلوچ	:	کمپوزنگ
زبیر دھری	:	ٹائٹل ڈیزائننگ
جھوک پبلشرز ملتان	:	چھپندہ
جھوک پرنٹرز ملتان	:	چھاپہ خانہ
300 روپے	:	مُل
اکتوبر 2011ء	:	بارروم

جھوک پبلشرز

بیرون دولت گیٹ ملتان: 061-4511568

2011ء

فہرست

حصہ اول:

- 1 نصاب
- 2 نظم (شاعری)
- (الف) مولوی تھلک علی
- (ب) خواجہ غلام فریدؒ
- (ج) اشولال فقیر
- (د) رفعت عباس

ڈوجھا حصہ:

بے درداں کوں نندر زیادہ درد منداں نندر چھوڑی
 تھئی عاشق لاغرض آعی عشق چھیس بر زوری
 عشق تے عاشق توڑ کونوں دس ہک پئے دے بر کھوڑی
 بانو برہ لیٹی دی آ غنیں نندر آ پھوڑی
 تھئی بے تاب شتاب طلی مہتاب ڈ ہوں گھت ڈوری
 گرو تبورے گرو وانگوں چو فرد پھرے لگ چوری
 پاس تبو جو راس آعی ہک خوب عجائب موری
 لاث حسن دی چاٹ پری کوں ڈیوے کیف کٹوری

حصہ (شاعری)

لفظ علی بہا طل پوری

”سیف الملوک“ وچوں

دیزہ دلہیت سمیٹ گھدا اتھ مرگ محبوب ڈوڑی
 گھت جھاتی مداتی دانگھ لگ لگ ڈیکھے چوری
 ڈیکھے ملوک مذذب ہوئی لگوی پریم کٹوری
 مست ڈنخس ور دست پیالہ دھرے کرے مٹوری
 موعی شوق محبت شہ دی عشق جھور لوے جھوری
 آنکی تھئی پری نہ پھردی مڑے نہ مردیاں توڑی
 بے تحقیق حقیقت کیجے عشق مجازی پوڑی
 لفظ علی ہتھ چاند کلاں دے ڈیوے پریم کٹوری

خواجہ غلام فرید

کافیاں

کیا حال سناواں دل دا کوئی محرم راز نہ ملدا

منہ دھوڑ مٹی سر پائیم کوئی پتھن نہ ویزھے آیم

آیا بار بے ہوں سر باری روزیں عمر گزاریم ساری

دل یار کیجے گرلاوے ڈکھ پاوے سول نبھاوے

لگی ہو ہو شہر خواری نہ پائیم ڈس منزل دا

ترپھاوے تے غم کھاوے ایہو طور تیڈے بیدل دا

کئی سہنس طیب کماون میڈے دل دا بھیت نہ پاون

سوں ہوت نہ کھڑ منکلا یا سوینے چان پچھان زلایا

سُن لیلی دھانہہ پکارے سوٹا یار تونے ہک وارے

دل پریم مگر ڈوں تانکھے نہ رلا فرید نہ لانکھے

کافی نمبر (15)

سے پڑیاں جھول پلاون پوے فرق نہیں ہک تہل دا

چھڈ کلہڑی کچج سدھایا کوڑا غدر نبھایم گھل دا

تیڈا مجتوں زار نزارے کڈیں چا پردہ محل دا

جتھاں پنڈے سخت اڑانگے ہے چندھ ہوں مشکل دا

مکھ مہاندرا

چین ہوئی رت رتاوڑی
 چین سین داروپ تے رنگ
 چین نکا بھاگ سھاگ دا
 چین کھ مالا چین ونگ
 چین تھل وچھاوے چاندنی
 چین جنگل پھیرے بک
 چین پو پو چھمر کھیڈ دا
 چین پل پل جاگدی اکھ
 چین ماڑی تے چڑھ روڈا
 چین کھلد لچا لیل پٹھ
 چین ساون بھون ساونئی
 چین روعی تھل تے پٹ
 چین سب رتاں من بھاندرا
 چین سین دانکھ مہاندرا

۲۔ رتھ دھیمیں دھیمیں ٹور

میڈا دستہ نرم کرور
 رتھ تے ہندی ڈرگ نہ ہندی
 روز ازل دی پاتم گل وچ
 شالا مول سلامت نیواں
 جیکر رتھ پٹھیں تھک پوساں
 سوکھا ' تیز ' لٹام دا گولا
 رانجھن تے میں جوڑکوں جوڑوں
 بسک تے طلب ملن دی سینے
 پندھ اڑانگے ڈڑی تانکھے
 میں تے یار فرید مٹیوں
 متاں ونگیں لگم نکور
 ہم طبع کنور
 برہوں تینڈے دی ڈور
 رہ وچ لڑن چور
 گھوڑا گھنساں بور
 نہ لوکھا بر زور
 جوڑ جوڑ بھیندا جوڑ
 روز نوں ہم شور
 جلد پچاویں توڑ
 زل مل شہر بھنجور

(کافی نمبر 47)

وے پکھنوا

ہن لوک دلاں وچ
 رہندے نہیں
 ہک پتے دیاں گالھیں
 سہندے نہیں
 کھوہندے نہیں
 تھئی جھوک نا
 وے پکھنوا
 کوئی ہندھتاں ڈے
 رل بہوں ہاؤل
 سئیں سوہنے دی
 من موہنے دی
 بسک بتروں ہا
 چین پتروں ہا

جھومری جھم ٹرے وچوں

کھا بندہ نچدیاں لوڑک پوندا ڈھبہ
 اسان جھمر پاؤٹی سبھ دے تے ریہہ
 سارا میلہ ڈیکھناں چار پھیرے حہم
 جتھاں دل دل آکھناں وچناں اتھاں پہہ
 کٹھے لڈے لوک ایہہ کتھوں آدن تھی
 جینویں ہک دم شور وچ ندی آوے ڈیہہ
 دھی آکھو ناں ناں خردی آندی پئی
 میلے والی شام ناں اندر ویندی لہہ
 ہمیں پدھنیاں جھانجھیں دل وچ رکھناں بھو
 میلے دے وچ آوناں تے وت بہناں پھیبہ

لوہاں سبھ دا خواب ہئی رہندا ہئی سبھ نال
ساہ سنگت دی لہر وچ ویندا ہئی سبھ نال

لوہ نال آکھو رنگ ہئی جاگدیاں اکھیں دا
نویں قفسے ٹورنے چاہندا ہئی سبھ نال

لوہ نال آکھو دھی ہئی چھے مویسے وی
زل بل ڈبہ گز ارناناں چاہندا ہئی سبھ نال

لوہ نال آکھو باغ ہئی ہڈیا خوشبو تھی
لوہ نال آکھو لہر ہئی ویندا ہئی سبھ نال

ایہہ گاؤن نال شہر نے آپ بنایا ہے
لوہ نال سبھ دا خواب ہئی رہندا ہئی سبھ نال

حصہ دوم ڈوجھا
(لوک کہانی)

ظاہر غنی

بلاں دے پھیرے

اوشام شہر تے قیامت بن تے لہندی ہئی جڈاں بلاں پھیرا پوے ہا۔
اوندے آون دی نٹانی ہاپیلوں جھا کڑاوت کالی ڈھوں اندھاری، ول کن من
تے ول زور دامینہ۔ معیہ جیسے ہاتاں تیز ہوادے شوکاٹ وچ شیرنی دی کار
بلاں شہر لہ پوے ہا۔ اوندی شکل تو بہ تو بہ شالا رب دشمن کوں وی نہ ڈکھاوے۔
روتھ دی روتھ کالامنہ وات کنالی ڈندہ پوڑے سرتے والاں دا جھنڈ مشعلان
ریت پلداں اکھیں بہتھاں تے وڈے وڈے پے فوں تڑے ہوئے پیر قصہ کوتاہ
ہوں کو جھی تے بد شکل۔ ڈیکھن نال بندے کوں تاپ تھی ونجے۔

مثل مشہور اے جو بود بلائیں دے پھیرے خیر دے نہیں ہوندے۔
جڈاں بلا پھیرا پوے ہا لوندے آون نال شہر دا شہر پتھر بیزار بھجھو اں بھوں ہلگی
کوچے ویراں بلاں دا ایڈا خوف تے ڈر جو لوک گھراں دے پوے بند کرتے
جندرے چا مارن ہا۔ اپنے پالاں بچیاں کوں چنڈا ٹھہ وچ اینج نکا وں جیویں گلہو
ہل دی جھاٹ توں بچا وں کیجے چو جیاں کوں کھباں تلے ڈے نکا گھندی اے۔
جیڑھی رات بلاں پھیرا پوے ہا اورات لوکاں کیجے قہر غضب تے
قیامت دی رات ہوندی ہئی۔ ہر جیڑا اُداس ہر دل خوف زدہ تے حیران جو بن
کیا تھیسے؟ کیڑھی ہئی۔ بلاں لہنی مرضی نال سُچیاں ہکلیاں تے سکھنے بزاراں

وچ مرزے یاردی کار پھرے۔ جڈاں دل آوس پو ہا تر وڑ وڑ وچے نہ ہک نہ ہوڑ گھر دار دھا پکا پخت کروچے۔ ہک گھروں رت چتے ڈو جھے گھر وچ وڑے پر دل وی او جھ نہ بھرنس تے ویندی جاتے شہر دے ہک چٹوئیں تے نکھیرا گھرو کوں پکڑتے پڈیاں سو دھ رڈک وچے۔ بلاں دی لہڈی دہشت جو گئی نہ دھ ڈنگی نہ آکھے۔ شہر دے لوک رت اس آفت کوں تک۔ بلاں جو ان تاں ہک کھاوے پر ڈر سھناں کوں ہووے۔ ہر بندہ مند فکر ہر پنڈے تر ڈکار ہر دی کوں کھڑی جو کڈاں کیندی واری آوچے تے قربانی دا پکرا بن وچے۔ تک آتے شہریاں گویز کینا رل مل صلاح مشورے کیتونے جو اے بلاں کیوں گروں لہ۔ دم در وڑ چلے ٹوٹے ہاڑے ملے تھیں تر لے کیتونے پر بود بائیں تے انہاں کھا لھیں دا کیا اثر؟ شہر دے چھو کریاں مینگر ان تے گھرواں بلاں مال لڑن دا فیصلہ کینا۔ پر پڈھڑیاں روک ڈتا جو آدم ذات دا بلائیں مال کیاں مقابلہ۔

بادشاہ تک شکایت پہنچی۔ بلاں دیاں کھا لھیں سن تے اندر اندر کینن پے کیا پر جی کوں تر کڑا کر تے حکم جاری کیتس جو شہر دے قلائے قلائے سیانے تے وڈیرے بلاں کوں روک تے ہاڑا گھن تے اوں کوں پکھن جو کینویں چھٹکارا تھی سگدا اے یا لو کیا چاہندی اے؟ بادشاہی فرمان سن تے شہر دے وڈیرے تے سیانے ہوں ڈرے پر اگوں بھاہ تے پکھوں کھڈا والا معاملہ ہا۔ حکم دی تعمیل کریندن تاں مردن بلاں دے اگوں وچن موت کوں سڈ مارن ہاتے جے کرائیں نہیں ویندے تاں بادشاہ دی سزاتوں نہیں سچ سگدے۔ مجبور تھی ہک ڈبہ جڈاں بلاں رت چتے تے واپس پئی ویندی ہئی تے اونڈیاں واچھاں وچوں رت دے چواکے ڈھندے پے بن اگوں آگئے تے ہتھ پڈھتے عرض کیتونے:

”جہیں ہیں اساتھوں مل۔ بنی گئی پیا شہر تک، کوئی پیا شہر گول“ بلاں

انہاں دے ہتھ جوڑیاں دی پرواہ نہ کیتی۔ انہاں ساریاں پکے لہاتے بلاں دے پیراں تے چار کھے۔ سیس نواتے تھیں تر لے کیتونیں تاں بلاں انہاں دے در ڈٹھاتے کڑک تے پوی:

”ڈساؤ کیا آہدے او؟“

انہوں کالھ مہاڑ پئی تے آخر اس کالھ تے سمجھوتہ تھی گیا جو بلاں شہر وچ رت نہ آسی۔ ستویں ڈیہاڑے پھیرا کر مئی گھر گھر نہ پھرسی شہر دے چوک دے سچ ہتھ والے مکان وچ تھپا روٹیاں دا کناں دال داتے ہک چٹوئیں گھرو اونڈے نکل کیتے پدھا ہوسی۔ قول قرار تھی گیا۔۔۔۔۔ اس فیصلے تے شہر دے سیانیں تے خود بادشاہ سلامت ہوں خوش۔ آکھن چلو جڑکا تھیارت دی مصیبت توں جان چھٹی۔ ستویں ڈیہاڑے ہک جو ان دی قربانی ہنجالے کھاندی اے بنن بلاستویں ڈیہاڑے آوے تھپا روٹیاں دا کھاندی کناں دال دائر کیندی تے جو ان دا گھٹ بھریندی فراموش تھیوے۔ شہر دے گھرو ملن لگ گئے پر کیا مجال جو بلاں دے خلاف کوئی کالھ کرے، اوکوں کوئی گھٹ وڈھ آکھے، غم تے غصے دا اظہار کرے۔ وڈے اس آفت کوں گناہاں دی شامت سمجھ تے چپ۔ دل وچ آکھن جو کس طرح مال اے مصیبت نکل وچے۔ پر کالھ زبان تے نہ گھن آون۔ کوئی بہانہ گھتے۔ کوئی دل نہ رکھے تے بلاں ستویں ڈیہاڑے ہک بندہ رڈ کیندی رعی۔

آہن اوں نگری دے بادشاہ کوں پہلوانی داشوق ہاتے خود وی پہلوانی کریندا ہا۔ اونڈے دربار وچ ہک توں ہک وڈھ تے پہلوان بن۔ انہاں دی خدمت کیتے مائے داری کیتے نوکر چا کر کھاوون پون کیتے کھیرید ام گھو مکھن، کوشت، سبھ کچھ موجود ہا۔ بادشاہ دے راکھوں پہلواناں وچوں نصرت پہلوان اپنے ویلھے دارتم ہا۔ کشتی دا ایڈا ماہر جو ہن تائیں لوں کنڈ نہ لوئی۔ ریاستاں تے

لگاں دے پہلوان شرطاں پنہ تے آون تے لگب کوڈ ابھنا تے فروجن۔ نصرت
پہلوان تے بادشاہ پوں خوش۔

ہک ڈ۔ نمبر بادشاہ ترنگ وچ آتے نگری نگری منادی کراڈتی جو جیوھا
نصرت پہلوان کون ڈھیسے ڈا ہزار روپے نقد انعام گئے۔ ناچان ہک پڈھڑے
غریب چٹ اے منادی سنی، دل وچ آکھن لگا رت طاقت ڈیندا تاں اہ
نصرت پہلوان کون ڈھہاتے ڈا ہزار نقد انعام پیندا تے اہنی جوان دھیاں
بھاگن تے نورن دے ہتھ پیلے چا کریندا۔ دل وچ آکھن لگا یار! جوانی وچ
تاں توں وی کھیڈ دا نہیں۔ آزما ڈیکھ تاریاں کون بانہولیاں تاں نہیں بھلدا یاں
مناں بخت یاوری چا کرے۔ دل اپنے آپ کون سمجھاؤن پرہ گیا کون منکا
بھنویدا ایں۔

چٹ اپنے آپ نال لکھیں کریندا کریندا لڑن کیجے تیار تھی کے فریا۔
آکھے ہک واری قسمت کون تاں آزماں۔ مناں رت وارا چاڈیوے۔ فردیاں
فردیاں اوں نگری وچ پہنچا۔ پہلوان کون ڈنھس ہیبت تے دہشت کون پھھوی
کنہن پے گئی۔ چٹ نصرت پہلوان نال سلام دُعا نہ گھدی تے ولدا فریا۔
نصرت پہلوان سڈیا۔ آکھن لگا:

”آیوں تے گیوں۔ سلام نہ دُعا، حال حوال نہ گالھ مہاڑ۔ پرہ یار
حال ڈے کیوں ودا ایں؟“

چٹ چپ، پہلوان دل پھھیا چٹ چپ تر تھی واری چٹ جواب ڈتا:
”یار کیا ڈساں، مجبور ہاں، میڈیاں ڈو دھیریں گھر وچ جوان پٹھیاں
دن پیسہ پلے کانتی ہوں، بھینڈا زمانہ اے گھوٹ والے ڈانڈاں توں بنا گالھ نہیں
سندے۔ جوان دھیریں دا خیال کھادی ویدا اے۔ سوچم پہلوان کون ڈیکھاں

پٹیاں ہو یا تاں لڑ پوساں، ڈاڈھا ہو یا تاں منت کریاں جو اللہ دے ناں تے
میڈے کولوں کنڈھ چالوانا نجو میں انعام دی رقم گھن تے دھیریں کون کئے کئے
ڈولی وچ چہاتے ٹور ڈیواں۔ ڈنھم دال نہیں گھدی ولدا فریاں۔

نصرت پہلوان بہادر تے شہ زور جوان ہاتے بہادر رحمل تے سخی
ہوندن۔ چٹ دیاں لکھیں سن تے اوڈا دل پہنچ گیا۔ چٹ دی مجبوری دہاڈھا
احساس تھیس پر بادشاہ تے اہنی عزت دے احساس توں ڈوٹ گیا۔ رہ رہ
تے خیال پوس پریشان تھی گیا۔ اہنی عزت تے غریب چٹ دی مجبوری دے
احساس توں پگھر آئیس۔ سوچ سوچ تے چٹ کون آکھن لگا:

”یار وہاں بادشاہ دے دربار وچ پیش تھی۔ وہاں آکھ جو میں نصرت
پہلوان نال کشتی کرینداں ہیڈ میڈا خدا من میں کنڈ چالویاں تے توں انعام
گھن تے دھیریں کون چا پرناویں۔ دل آکھن لگا، سن تیں بادشاہ تے اپنے ناں
نموذی پاروں وڈے وڈے ناں نموذی پاروں وڈے وڈے پہلواناں کون
ہر ائم تے اہ اللہ دی رضادی خاطر ہک غریب بھرا دی امداد کیجے کنڈ چالو لیم تاں
کیڑھا فرق پے ویسی۔ بادشاہ نراض تھیس۔ تھیندا اے تاں تھیوے پیا۔
بادشاہاں دلبا دشاہ تاں خوش تھیندا اے۔“

چٹ دربار وچ پہنچا۔ عرض کئیس:

عالم پتاہ! میں شاعری پہلوان نصرت نال لڑن کیجے حاضر تھیاں۔“

بادشاہ حقارت نال ڈٹھاتے آکھن لگا:

”اوترا! گھروں وادھو ایں۔ رٹھا تاں نہیں ودا۔ شکل تاں ڈیکھ وڈا آیا

ہیں لڑن کیجے۔“

چٹ ہتھ بندھ تے عرض کیتی:

”بادشاہ سلامت میڈے اُتے تہاڑی تک نہیں پئی، بھلو بھل دا انت نہیں۔ ہک واری آزماناں ڈکھے۔ سیانے آکھ گئے، سن جمعرات کڈاں جنیں آندی پچھاں۔ گھول چا کراتے اپنے پہلوان دا حشر چا ڈکھے۔

بادشاہ کوں ٹپس آگئی۔ لوں ویلے کشتی دا حکم چا ڈتس۔ دن گل لگ گیا۔ ڈھولاں دی کڑکت پئے آگئی۔ اُٹی تے نئی دن گل ڈیکھن کیجے وٹلی تھی آگئی۔ سنہری خیمے تلے بادشاہ سلامت اپنے وزیراں تے درباریاں سمیت کشتی ڈیکھن کیجے تشریف گھن آیا۔ ہک پاسوں شیعہ گنہر و نصرت پہلوان پوچھ مٹیاں پنڈا نکلیا۔ ڈو جھے پاسوں چونا کڈھ تے پڑھاچٹ علی علی کریندا نکلیا۔ جوڑ ڈکھے تے لوک مچھر گئے۔ آکھن لگے شیعہ بکری چڑی تے باز دا مقابلہ اے۔ کتھے نصرت تے کتھے بال بچو ادار شو داچٹ اے۔ کشتی نہیں ساڈے نال مذاق اے۔ دن گل وچ گڑ بوجھ آگئی پر بادشاہ اشارہ کرن تے لوک چپ تھی گئے۔ اُتے بادشاہ دے حکم نال دن گل شروع تھی گیا۔ نصرت رعیا رکھی کھڑا ہا۔ گوڑی پئی چٹ کوں لاکارئس۔

”کیوں سیت نہیں آگئی ہئی۔ کیوں پڑ کوڈا بھنویں ایں آپو وچ آ۔ تیکوں موت پدھ کے اتھاں گھن آئی اے۔“

چٹ وی کشتی دے دا بچ چاند اہا۔ ڈنڈ پٹھکاں کڈھد اٹکھے شیر دی کار نصرت دے پکھیں آن یا۔ لڑائی شروع تھی آگئی کڈی نصرت دا پلہ بھاری تے کڈی چٹ دا۔ لڑیاں لڑیاں چہ لگ آگئی لوک حیران، کشتی دا فیصلہ تھیون تے نہ آوے۔ نصرت چان تے کشتی کوں لبان ڈتی وئے جو بادشاہ دے ڈیکھن والے لوکاں کوں اے محسوس نہ تھیوے جو اے نور کشتی اے۔ آخر چٹ چکھ چکھ تے نصرت دی کڈ لا ڈتی۔ ڈھول وچ گئے ہوئے ہوئے مچ آگئی۔ لوکاں چٹ کوں موڈھیاں تے چا گھدا۔ بادشاہ شرم توں سر لگا گیا۔

لوک آکھن:

”واہ مولاتیڈے رنگ۔ بے شک اللہ چڑیاں توں باز مرویندے۔“

نصرت دی ہارتوں بادشاہ خار کھا گیا حکم ڈتس جو نصرت نہیں بنیں میڈی گھری وچوں نکل وئے۔ میکوں شرمسار کینا س۔ میڈیاں آکھیں توں پاسے تھی وئے۔ میکوں نظر نہ آوے۔ نصرت کوں ایں انجام دا پتہ ہا۔ اوں ویلے فریا.....

فردیاں فردیاں ہک ڈنہہ کلاہر ویلے نصرت پہلوان اوں شہر وچ پہنچا جتھاں بلاں پندی ہئی۔ نصرت کئی ڈیہاڑیں دا بٹکھا ہاڈ ہدا اے جو شہر دے چوک دے کول ہک گھر وچ بے وقتا توں ریہا پلدا اے۔ اڈا جیں فریا۔ اگاں ڈ ہدا اے تاں کیا ڈ ہدا اے جو ہک پڈھڑی روٹیاں پکیندی پئی اے توں تے روٹیاں وی لیندی تھی اے تے روندی وی تھی اے۔ نصرت پہلوان صدا کیتی:

”مسافر ہاں، بٹکھا ہاں روٹی دا سوال اے۔“

پڈھڑی سن تے آکھن لگی..... ”پر دسی! تھوں فریو۔ اے مصیبت تے موت دا گھر اے۔ اے روٹیاں بلاں دی مہمانی کیجے یاں پکدیاں سن۔ رب لہندیاں دا ہک پتر ڈتا ہا جیکوں پورھیاں نال پالیا ہا اووی اہج بلاں دا لقمہ بن وئی۔ جھٹ دا مہمان اے۔“

نصرت پہلوان پڈھڑی کوں دھیر ج ڈتا تے حال چائس۔

پڈھڑی ساری کہانی سنائی۔ پہلوان آکھن لگا ”اماں خیر اے گھبرا نہیں، میکوں رنج تے روٹی کھاون ڈے تیڈے پتر دی جاہ قربانی میں ڈیاں۔“

پڈھڑی اے گا لھ سن تے پہلے کھل پئی تے دل روڈتس۔ نصرت پہلوان پچھیا..... ”اماں کھلی کیوں ایں تے زنی کیوں ایں؟“

آکھن لگی..... خوشی توں کھل پئی ہاں جو پتر بچد اے تے زنی ایں

واسطے ہاں جوتوں وی کہیں داچایا ایں۔“

نصرت جواب ڈتا۔۔۔۔۔ ”اماں توں میڈی فکر نہ کر۔ ایں دھرتی تے میڈا
گئی ولی وارث کائے۔ تے جیند اکوئی نہ ہووے اوندا جیون مران ہک برابہ ہوندا
اے۔ توں میکوں روئی ڈے میڈیاں آندھراں بگھ توں باہر آندیاں ہن۔“
پڈھڑی روئی اگوں رکھی۔ پہلوان بسم اللہ کرتے کھاوون پئے گیا۔
رہ تے روئی کھاؤس۔ رب داسکر ادا کیتس۔ پڈھڑی کوں آکھن لگا ”اماں!
تساں ونچو تہا کوں چھٹی۔ بن میں چائناں تے بلا جائے۔ آپس وچ پئے نیرسوں
تے ٹکسوں۔“ نصرت بلاں نال لڑن دا فیصلہ کر گھدا۔ سوچس بود بلاں نال
سدھا مقابلہ ٹھیک نہیں بھد افریب تے چالاکی نال مقابلہ کرناں پوسی۔ ایں کیتے
کہی گھن تے بندے جیند اکھڈ اوڑھے وچ چا کھنیں تے کھڈے کوں کپرے
نال کپس ول کپریاں کوں جوڑ تے بندے دامور اپنا تے ہک پاسے چا پلبائس
تے ڈ وچھے پاسے آپ لگ تے پمہ گیا۔

بلاں اپنے وقت تے آئی۔ آون نال اُون تھپا روٹیاں دا تے کناں دال
دائر کیا تے ول بندے ڈر جھٹ کیتس تے کھڈے دے وچ بر دے بھرنے
کھوڑ موڑ تھی تے ڈنھی۔ بلاں اچاں اٹھی تے سنبھلی نہ ہی جو نصرت پہلوان کوار
دے ہک داناں بلاں دی اپنی لہاڑتی۔

آہن جڈاں بلاں آوے پایا ونچے تاں جھن جھن دی آواز آوے ہا۔
رات دھم گئی بلاں دے وچن دی آواز نہ آئی۔ ڈ۔۔۔۔۔ تھی گیا لوک اچاں لگے
پئے بن۔ شالاخیر ہووے۔ ڈ اہن کیوں نہیں گئی۔ پڈھڑی ہمت کیتی گھروں باہر
نکل تے اوں گھر گئی جتھاں بلاں دی مہمان ہوندی ہی۔ ڈ بیہمی ہے جو بلاں
موئی پئی اے سر تھایا اے تے مسافر بلاں داسر لہا تے فر گیا اے۔ پڈھڑی خوشی

خوشی ہر گھر گئی تے انہاں کوں مبارک ڈتس جو بلاں ہمیشہ کیتے گھروں لکھی ہوئی
پئی اے۔ بلاں کوں ڈیکھن کیتے لوک کٹھے تھی گئے۔ پر چول تھی جو کون بہادر اے
جئیں ایں بلاں داسر لہایا اے۔ کئی کوڑے دعویدار آج جو اساں ماریا اے پر
پڈھڑی نہ منے تے آکھے ”بلاں کوں مسافر ماریا اے“ تے ول ساری کہانی
سنائس۔ بادشاہ کوں اطلاع ملی لشکر گھن تے شہر آ پینچا۔

بادشاہ پڈھڑی توں مسافر دے بارے وچ پچھیا۔ پڈھڑی جڈاں لوں
پہلوان دا علیہ ڈسایا تاں بادشاہ سمجھ گیا جو علیہ تاں نصرت پہلوان دا اے تے
اے کم وی اوندا تھی سگدا اے۔ یادیاں تے سپاہیاں کوں چارے پاسے گول
کیتے بھچا ڈتس۔ آخر نصرت پہلوان مل گیا۔ بلاں داسر کول بس بادشاہ دے
در بار پیش کیتونے۔ بادشاہ نصرت پہلوان کوں ڈیکھے تے ہوں خوش تھیا۔ آکھن
لگایا رینڈی وی سمجھ نہیں آندی بکے پڈھڑے جٹ توں کنڈ لوائی کھڑا ہیں تے بکے
مریلی تے آدم خور بلاں داسر قلم کیتی کھڑا ہیں۔ نصرت پہلوان نے جٹ داسارا
قصہ کر سنایا۔ اے واقعہ سن تے بادشاہ پادھی خوش تھیا۔ نصرت پہلوان کوں انعام
ڈتس۔ جٹ کوں سڈا تے لوکوں وی مال مال کر ڈتس۔

ناول

ظفر لاشاری

پہاچ

کیسری بچھ تھوڑی دیر بعد جہان کوں اٹھ تلی آکھن والا ہا ہر پاسے بھاؤنی
 بھاؤنی بوتل کھنڈی ہوئی ہئی تے دنیا دی ہر شے لوں ہیل وچ دھاتے مائیاں پٹھنی
 نازووانگوں بھنی ہوئی پئی نظر دی ہئی۔ کائنات کوں بھچپ ڈیندے بچھ دیاں کجھ لاناں
 روشن دان وچوں لکھ تے غزالہ دے بہاراں بھرے چہرے تے چیکوں پیریاں
 ملیندیاں بن۔ خاصے دی بھارٹو چھبو والے وپیاں دی ٹیک لگی، لت تے لت
 چاڑھی کتاب سینے تے رکھی اٹکھنی تے پے ہوئے گلہ ان دے رنگ برنگے پھلاں
 دو لوہاڑی پئی ہئی۔ لوہدے متھے دیاں سلواں کوں پتہ لکھ اہا جو لوہ کہیں جھکی سوچ
 اچھڑی ہوئی اے۔ اکھیں دا جھکا قریب قریب رک گیا۔ دل تھکے ہوئے پاندھی
 وانگوں مر مرتے یائر داہا۔ روز وانگوں ہوں وٹھے وی لوہدے انگوں شہزادیاں دیاں
 نظاراں پیریاں لکھ دیاں بن۔ سوہنے سوہنے تے بھلو بھلی شہزادے۔۔۔۔۔ پر۔۔۔۔۔ شراب
 کہیں دیاں اکھیں اوچوں نہ پئی ویندی ہئی۔ پھل کہیں دے مونہہ وچوں نہ پے
 کر دے بن۔ پھلاں ولاناں کو شہزادہ ہا۔ صفیہ دا منگور نظر۔۔۔۔۔ جینکوں اوہ روز تخت
 تے پٹھا ہو یا ڈیہدی ہئی۔۔۔۔۔ جیندی لوہ مجرم ہئی۔۔۔۔۔ جینیں دے مال لوں قدم قدم
 تے ہتھ کیتے۔

”غزالہ۔۔۔۔۔!“ اوہدے کناں وچ نریلیاں ٹلیاں وچ جن لگ بییاں اوکوں
 ایویں محسوس تھیا جیویں لوکوں کہیں سہ مار یا ہووے۔ وڈی رسک نال۔۔۔۔۔ وڈی محبت

نال..... ہوں چاہت نال..... لوں ڈٹھا سانول پھلاں نال پھل تھیا بکدا اکھڑا۔
چہرے تے سنجیدگی..... ہوٹھاں تے مُسک روشن متھے تے لکدیاں ہوئیاں ونگھریاں
لناں..... اکھیں وچ یار دے پلہ دے ڈیوے..... ”غزالہ! توں ساڈے نال مفتیاں
رنجتیاں کوں پھلائی وویں۔ اسان روی دے لوک تاں ساوی بُوئی تے تروڑیا ہویا
پھل تھیندے ہیں..... کڈا ہیں تاں ساکوں مونہہ دے نیزے کرتے سنگھ ڈکھ.....
تیکوں ساڈے سوچوں ہمیشہ پاک ٹھہتاں تے سچاں وفا تیں دی خوشبو آسی..... بھولی
ساڈے سینے تاں دھوتے کھرے وانگوں روشن ہونداں..... ساڈے احساس دے
ڈہراں تے انس دی کترن دے جھاترے تاں بکداں پر فرت دی کنڈیری تے بغض
دے جو اہاں کڈا ہیں نی بھٹے..... اسان کوں کریر کرن دی بجائے کڈا ہیں تاں
اساڈی روح نال روح ملاڈ کیکھ غزالہ..... تیکوں دل احساس تھسی جو یار کتنی عظیم شے
ہوندے..... کڈا ہیں تاں دل وچ سچے جذبے گھن تے میڈے نال گالھ کر ڈکھ.....
ہا..... اوہے سچے جذبے جہاں دے مہین پر دیاں پچھوں لکھاں رنگین سینے ہونداں
..... ہو ہوتیں وانگوں.....“ تے دل لوکوں اینویں لگا جیویں سانول دامنہ ہونداں
مونہہ دے نیزے آوند تھیندا ہووے غزالہ جلدی نال مونہہ تے پانہیں چاڈتیاں۔
اونداں سینے وچ بھلجڑی جی پل پئی لوندے ساہوہاں وچ کہاں ڈکھ پئے تے سرور
دیاں ٹھاٹھاں تے لڑھدی ہوئی غزالہ کوں لوندی مامونڈھے کوں پکڑتے آجھنھوڑیا۔
”اٹھی غزالہ! مغرب دیاں بانگیاں مل گئیں..... رات تھی گئی اے.....
توں لندھارے وچ کیوں تھی جئیں.....“

غزالہ واقف صورت گیا۔ لوندے لندروچ گھلدی ہوئی ٹھڈی ہوا جس وچ
بدل گئی۔ سر چھنڈ کن دے بعد اکھیں مسلیندی تے لوہا اٹھڈی۔

”بس اماں پڑھدیاں پڑھدیاں ڈڑی سدھی تھی گئی ہم تے دل ہمیت

اکھ ویندی گلدی ہئی.....“ غزالہ کتاب میز تے چار کھی تے اٹھی تے سدھی تھی
پٹھی۔

”اٹھھے ویٹھے اندر نی سمیندا اماں..... اٹھی پاہر پھل.....“ رضیہ دھی کوں
آکھیا۔

”اماں! نہ پھوں تھکیو اچھ گئے۔ دل آہ دے سٹی پئی رہاں تے اٹھاوے
کوئی نہ“ غزالہ زور دی آلس بھنی تے دل سدھی تھی گئی۔

”اتنا نہ پڑھیا کر غزالہ بیمار تھی وےسیں.....“ لوندی ماء لوندے نال پہہ گئی
تے غزالہ سر مادی جھولی وچ چار کھیا۔

”لاڈ پئے تھینداں ماء دھی دے.....“ رشید خان پاہروں آیا تاں رضیہ نال
کہیں گالھ ساگے اندر بیا آیا۔ غزالہ رشید خان دا الائنیا تاں اٹھی پٹھی تے بو جھن

چا سرتے کینٹس..... ”سنا بھئی غزالہ! کڈاں تھیندا پئے تہاڈا فنکشن.....“
”ڈیٹ فکس نی تھی ویسے اس مینے دے چھیکو تاں امید اے.....“ غزالہ

بو جھن سینے تے کھنڈیا جا۔
”توں وی حصہ گھندی پئی ایں نا.....؟“

”جیا..... خیال تاں ہے.....“
”ٹھیک اے ٹھیک اے ضرور حصہ گھنو۔ ایسے تاں طالب علم دے زمانے

دیاں یادگاراں ہونداں.....“
کالج دی سائنس سوسائٹی ہک بہترین پروگرام دی، گن منج وچ لگی ڈوی

ہئی جیندے وچ تقریری مقابلہ تے ورائٹی پروگرام شامل ہا۔ تقریری مقابلے واسطے
عنوان دا اعلان کر ڈتا گیا۔ ورائٹی پروگرام واسطے مزاجیہ خاکے، چٹکلے، موسیقی تے ہک

ایکٹ دے ڈرامے دیاں کانغدی تیاریاں شروع ہن۔ کرداروں دی چون دا ویلا آیا

تاں صفیہ شرمندیاں شرمندیاں غزالہ تے سانول داناں پیش کر ڈتا۔ کیوں جو غزالہ حسن دا جسمہ ہی تے سانول غزالہ دا بہترین جوڑا پر صفیہ دے موندھو چوں سانول داناں سنی تے غزالہ دی چھر کی نکل گئی۔

”جی..... سانول تے میں.....“ غزالہ سانول دوڑ کھ تے موندھو پھیر گھدا۔
 ”چھوڑو بھئی چھوڑو کتھاں سانول کتھاں غزالہ.....“ غزالہ دے خوشامیاں دا آلا آیتے سانول کوں اینویں لگا جیویں غزالہ لوندے موندھو تے زور دی چاٹ مار ڈتی ہووے۔
 غزالہ دل سانول دوڑ ٹھاتاں لوندے موندھو تے ہک رنگ ویندایا ہاتے پیا آندایا ہا۔
 کافی ڈ۔ مہاں توں لوندے موندھو تے سانول کوں پینیاں سوچاں تے دگھریا ہو یا ڈیہدی پئی ہی لوندے موندھو تے چپ ڈ کھ تے وسم گئی۔ لوند اول کریندا ہا جو لوندے سانول داناں خود پیش کر ڈیوے پر لوندے ماضی لوندی مہاں تے جند رے ماری رکھے۔

زبان دوار کوار کوں وی تکھا ہوندے۔ غزالہ سانول دی ذات تے دل چیزھا وار کینا لوندے دل تیں پنا ہا۔ ”جی سانول تے میں“ کتنی طرز ہی غزالہ دی ایس کی جی کاکھ وچ۔ سانول کوں اوہ تھڈوں لاکوں حقیر سمجھدی آندی ہی تے بن ویلا آ گیا ہا جو سانول خود کوں منو لے۔ اللہ نہیں پیاں خوبیاں دے سال نال سوئی سڑوی عطا کیتی ہی لاکوں تے سڑاں نال لوندی اتنی ندھ ندھ ہی جو دلاں دے تار ہلا سگدا ہا۔ سائنس سوسائٹی دے باقی ممبر اپنے اپنے کماں وچ رڈھے تاں سانول پتاہ محمد دے پوکوں اپنے کوارڈر تے آن نکایا تے ریاض شروع کر ڈتس۔ انہنی ذات کوں منواون واسطے لوں اتنی زیادہ محنت کیتی جو لوندے استاد لوندی بہترین کامیابی دی چٹنگی مبارک ڈے ڈتی۔

اوڈک پروگرام دہڑ۔ نمبر آ گیا۔ غزالہ لوں ڈ۔ نمبر واقعی کمال کر ڈتی۔ موتیاں ستاریاں والی تر بوزی رنگ دی ساڑھی وچ سٹج تے ظاہر تھی تاں کتنے سارے دلاں

دیاں دھر کناں اٹھل پٹھل تھی گیاں۔ نازاں، ادواں دی رم جھم وچ لوں معصوم شباب کوں خردا پھر دا ڈ کھ تے ایویں لگدا ہا جیویں کوہ قاف دی کوئی پری راہ بھل تے سٹج تے آ لٹھی ہووے۔ ڈیکھن والیاں کوں لوں داد گھدی تے زہ زہ تے گھدی۔ خود سانول وی لاکوں ڈ کھ تے دل وچ سچوند پٹھا ہا ”غزالہ جھنی آپ سوئی ہے اتنا ایندا دل وی چنگاں ہوند اتاں..... تاں غزالہ جیہا کوئی نہ ہا.....“ سٹج تے کھڑی غزالہ دیاں نظر ایں کئی واری سانول نال لکریاں، اوہ مسکی وی سہی پر سانول اوکوں لوندی لو اکاری کوں ودھ کجھ نہ کجھیا۔ چھیکو وچ گاؤنے دا پروگرام ہا۔ سٹج سیکرٹری مائیک تے آیا تے آکھنیں:

”محترم سامعین!

جیویں ویلے دل دے تار وچ جن لگ پون۔ لوں لوں وچ سرور ایں دیاں بجلیاں پھر وچن آکھن وچ ملہاں بھر وچن تے کناں وچ ماکھی گھلیندی محسوس تھوے تاں سمجھو تہاڈے سامنے کوئی سچا فنکار گاند اپٹھے۔ موسیقی دے ایس پروگرام دے چھیکو وچ سچے سڑاں دا تحفہ گھن تے ہک اشجھا فنکار پیش یا تھیندے جیند انن شراب توں ودھ نشر کھیندے۔

تاں حضرات! تشریف گھدی آندے ایس کالج دا نوجوان طالب علم مسٹر سانول.....“

سٹج سیکرٹری دے اعلان دے سال ای ہال وچ نازیاں دا ہکا جیہا شور اٹھیا جیندے وچ غزالے دے پتلے پتلے غلابی جتھاں دا پھا کاوی شامل ہا بھڑی ڈنگاں کھنڈائی تے میک اپ سمیت اگلیاں بیٹاں تے آئی پٹھی ہی۔

بوزی دے کڈھے ہوئے چولے چٹی سلوار تے قیمتی کھسے وچ بھنا ہویا سانول اپنے استاد نال پروکار ٹور خردا، ساڑھی سو دھا سٹج تے آیا سڑا تے سامعین

کوں سلام کینس تے مائیک دے سامہیں پھہ گیا۔

”ڈہ شانے تے معزز مہمانو دوستو تے بھو!.....“ سانول ہال وچ پٹھے ہوئے لوکاں نال الاؤ تھیا۔ لونڈیاں نظراں بھنویاں بھنویاں تے غزالہ دے مسکاراں بھرے چہرے تے جم گیاں۔۔۔۔۔۔“ راگنی تلگ تہاڑی خدمت وچ پیش کرن دی ٹکی جی کوشش بیا کریندیں۔ ایہہ راگنی جیکوں سراٹکی حلقے وچ سندھڑاوی آکھیا ویندے اپنے سوز درد تے مٹھاس پاروں کلاٹکی موسیقی وچ ہک اچا مقام رکھیندی ہے۔ ایندے وچ پنج ٹر لگدن ایندے اروعی ٹر سارے گا پادھا۔۔۔۔۔۔ تے ایندے اروعی ٹر دھا پادھا گارے ساہن۔ ایندے وچ ڈوں گندھار یعنی کول تے تیر لگدن طلی تے سولہاں ماتریاں داتن نال داٹھیک لگدے ایندے گاٹن داویلا پچھلا پھر کنوں شروع تھیندے تے شام تیں چلدے ٹر ایں دے ایں حقیر نذرانے کوں جے ٹماں پورے خلوص نال سُنیا تاں میڈی آواز تے تہاڑے احساس دار شہ گنڈھیا رہیا تاں میں کجھساں میڈی محنت لائی جانی تھی اے۔“

تعارف دے بعد سانول اجازت طلب نظر ایں نال اُستاد وڈ ٹھا اُستاد سانول دی کنڈ تھیں۔ سانول ہک خاص ادا ضبط خود اعتمادی تے بھر پور سوز نال الاپ شروع کینا۔ ہارمونیم دے ٹر طبلے دے نال سُرنگی دی لے آواز دے جاو تے گائیکی دے فن کوں کجا کرتے لوہ وڈی محنت نال گانداریا۔ لوک پورے شوق نال سُندے رہے۔ غزالہ وی سُندی رہی۔ کجھ نچند ری رہی سُر لڈیندی رہی تے جینں ویلھے سانول لوں راگنی داتر اندہ پیش کینا ہال تاڑیاں نال کوٹھن لگ بیا۔ غزالہ ہر تاڑی تے خود کوں پھکت دی گپ وچ کپندی محسوس پٹھی کریندی رہی۔ لونڈا ماضی اوندیاں ساریاں کارروائیاں دی قائل چاتے لونڈے ساہنے آیا کھڑا ہا۔ غزالہ کوں ایویں بیا لگد ہا جیویں لوک سانول کوں داوڑ یون دی بجائے لونڈے کرتو تاں تے

تاڑیاں مارتے لوکوں پھکا پھاپٹھے کریندے ہوں۔ لوکوں سُن احساس بیا تھیند ہا جو سانول نال زیادتیاں کرتے لوں کتا وڈا گناہ کینا اے۔ لونڈے کان ندامت دا طوقان گھل بیا لوہ پریاں وچ غرق کتھوں دی کتھاں وکھتی۔

اچا چیت زور داتر تاڑیاں وچیاں۔ غزالہ ڈٹھا۔۔۔۔۔۔ سانول راگنی ختم کرتے متھے توں پگھر پٹھا اگھیند ہا۔۔۔۔۔۔ لونڈے چہرے تے کامیابی دا سو جھلا ہا اکھیں وچ فتح دی چمک ہئی، ولہ ولہ کریندے سامہیں دو شکرے دی نظر نال ڈیکھن دے بعد سانول چپ چپ غزالہ دو دید نال دید نکار ڈتی لوہ پورے داتر مسک مسکیتے آکھینس: ”سُن کافی دے کجھ بول تہاڑی نذر کریند ایں غور ہووے۔۔۔۔۔۔“

سانول واچے تے سُر تبدیل کیتے لونڈے سُر ایں تے انگلیں رکھ تے طبلے سُرنگی نال سُر ملائے اُستاد دو ڈٹھس ول پلک دو ڈٹھس تے سُر ایں دا طوقان گھل بیا۔ ”حضور توجہ ہووے۔۔۔۔۔۔“ پٹی دے سُر ایں تے انگلیں نچندیاں ہوئیاں اوں درخواست کیتی حالانکہ لونڈیاں نظراں غزالہ دے مفرور چہرے تے جیریاں ہوئیاں سُن:

لائی زلف کھڑی ہے لکے
ول ول ول دے وچ اُکے
سانول دے گائے ہوئے ایں بول تے غزالہ کوں چھکی جھیں لگی لوں پگی
وچ لڑکدا ہو یا بوجھن، کھنڈیاں پٹھیاں زلفاں تے چا اڈیا تے اپنے چان سنہیل
پٹھی:

سُن عرض میڈی، سُن بھاندا
کیزھی گالھوں میں گھبر لدا
نبویں کول اساڈے آندا

کہیں من وچ ہنی ککلی
 جھکی جھونکٹی ہوئی غزالہ دیاں اکھیں سانول دیاں اکھیں نال مل گیاں۔
 اوہ دیاں اکھیں وچ اتنی مٹھا طبیعت ہئی جو غزالہ خود تے قابو نہ رکھ سکی۔ وقت وقت
 ہے۔ وقت داصر فہک لہو ہوندے ہوں قہستی اُن مل لہو۔ جہز اہوادے جھولے
 وانگوں لوندے تے گزرویندے۔ لوں ہک لمحے وچ جس جہاں تے نفرتاں دے فیصلے
 تھیندے دن آجھا لہو ہر انسان تے کہیں ولھے وی آسگد اے۔ تے غزالہ وی سن
 اوں لمحے دی ڈٹھ وچ ائی تہنھی ہئی۔ لوندے سینے وچ دل کوئی شے بھسکایاں
 کھڑی مریندی ہئی۔ لوگوں ایویں بیا لگد اہا جیویں کوئی نجی طاقت اوکوں سلج دو گھیلی
 ویندی اے۔ اوہ ایں چھک تان وچ جتلا ہئی جو سانول دی رس بھری آواز لوندے
 کناں وچ ائی:

تیڈیاں کون کرے سیں ریاں
 تیں توں صدتے صدتے تھیاں
 تیڈے راہیں مرساں جیساں
 توئے امری باہل ہکے

ایں بول تے تاڑیاں وچیاں پُر زور شور نال وچیاں واہ واہ تھئی تے تھیندی
 رعی۔ سانول دی اتنی ہڈی پینکش سن تے غزالہ کچ کچ گئی۔ لوگوں ایویں محسوس
 تھیا جیویں انہاں دے ادھ وچلی کندھ ڈھبہ پئی ہووے تے لوں ڈھل کندھ دے
 پاروں محبت دا ہک سمندر ٹھاٹھاں بیا مریندا ہووے۔ لوندی روح کوں سکون جیہاں
 نصیب تھی گیا۔ لوندے اندردیاں ساریاں پھکا کتاں مٹھاس وچ بدل گیاں لوہ اپنے
 ماضی کوں بھل بھلا گئی تے سانول کوں سازاں سمیت دل دے تخت تے وچ
 پھاس۔ دیدیاں دیدیاں نال ملیاں ہوئیاں سن تے سانول آہ پٹھا ہا:

آ ڈھول میڈے بھن بھولے
 کیوں جہد کرہاں گھولے
 توئے وچھے پے ہنئے چولے
 تیڈے نال نبھیاں ڈٹ کے

سانول دی محنت اپنا مل ڈکا گھدا ہا۔ لوہ بدل بن تے غزالہ دی ذات تے
 چھا گیا۔ لوندے سچے نراں ہک پتھر دل کوں موم کر ڈتا ہا۔ غزالہ ہر تچ گئی ہئی۔
 پروگرام توڑ کوں تچ گیا ہا۔ دل انعامات دی ہڈ شروع تھئی۔ سائنس سوسائٹی کالج
 یونین تے خود کالج دی طرفوں طالب علماں واسطے کئی انعام رکھے گئے ہن۔ غزالہ
 سوئٹی ہئی چھو کری ہئی تے بہترین اداکارہ ہئی ایں واسطے ساریاں کونوں ڈھیر انعام
 غزالہ کوں ای ملے لوندے بعد سانول کوں نمبر ڈتا گیا۔ لوہ اپنا انعام گھن تے سلج
 کونوں تلے تھاتاں غزالہ پوریاں وچ ائی کھڑی ہئی۔

”سانول میڈی طرفوں ایہہ حقیرند رائے تیڈی بہترین کامیابی تے.....“
 غزالہ ہنٹی اپنی وچ جھم جھم کریندا ہا لہا تے سانول دے گل وچ مٹھن پی
 پر سانول لوندے ساٹھے ہوئے ہتھ واپس کر ڈتے۔

”شکریہ اس غزالہ..... ایں جٹ دی اپنی تہاڑے ہتھاں دا ہار پاون دے کاہل
 کانتی.....“ سانول لوندے کالے کالے نیاں وچ جھاتی پاتے آکھیا تے آگوں نکل گیا۔
 سانول گھر ولایا تاں ہوں خوش ہا۔ لوندے دل توں سارا بار لہہ گیا ہا۔ غزالہ
 دے طفیلوں کوں ہنٹی حیثیت تسلیم کروا گھدی ہئی۔ خود کوں منوا گھدا ہنس تے
 اپنے سچے نراں نال ہک مغرور در زوٹا ڈتا ہنس۔

ڈو جھے ڈو جھے سیالے دیاں چھٹیاں دے سلسلے وچ کالج بند تھی گیا تے
 سانول زبول اپنے مکان کوں جتدرے ساڑ ملک پور وٹھ گئے۔

خاکہ

عبدالواسط بھٹی

دلشاد کلا نچوی

درمیانہ قد، کانولا رنگ، سلونی طبیعت، سروں گنجانے آتے بھینڈے لیے دی
گھل دی بنی ہوئی ٹوپی، تھوڑا غلابی، اکھ مستانی، کئے طوطے دی چنچ، اکھیں آتے
مورے فریم آلی عینک، پھدے پر پھد لکائی، ودن بناوٹی ڈنڈاں توں فیدہ چاتی ودن۔
گھگھکاں لڑک، گن پارو پڑھیا آ گیا۔ چھاں تک دی لمان ایچ ڈاڑھی مون۔ منجھ
سنتھن آتے تن آتے میض، جوئی ایچ پینٹ شرٹ وی پیندے دہا گن۔ نہ ابھر دے دا
پتہ نہ لیندے دی خبر ڈ۔ نیمہ سرائیکی رات سرائیکی۔

آٹھ دے پابندے واہمہ دل کوں مول نہ دوسرے سرائیکی سرائیکی سرائیکی۔
ایہ بن ماماے سرائیکی میں دلشاد کلا نچوی میں۔ بابائے سرائیکی کیوں نہ۔؟
بابائیس سرائیکی تاں فریدن میں تھے۔ کلا نچوی میں خودوی حضرت خواجہ غلام فرید رحمت
اللہ علیہ کون بابائے سرائیکی منبدن۔ میں بے وسایاں کیا کراں کنتے مراں کن مونہہ
کراں کتھہ وہی لکھاں۔

بندہ رہتا تھیوے اللہ اللہ کرے آرام کرے۔ آساں ڈٹھے ڈھیر بزرگ
میںاں مل ویندن۔ کلا نچوی میں رہتا کیا تھن سرائیکی زبان تے ادب دے پو
پے، گن۔ ڈٹھڑے ڈنڈے تے چترے والے نہ کوئی حد نہ پناں، اہلوں چھڑا گن سرائیکی
دے پچھوں۔ حالی تیں کتاباں کوں ڈرھے ہوں۔ چلو نوںہاں دی تاں جان چھٹی نہ
کہیں دی تیری نہ میری۔ لہنی غرق ایچ غرق ہتر جو ان دھیاں پر یادھن۔ ہمت تاں

ساڈی مای دی جیڑھی اٹھھے بندے نال گزرا گئی اے۔ گزاری ویندی اے اللہ دی پانھی کلا نچوی سیں کوں پہلا سا کھادی ویندے بے متاں سرتے آونچے تے کوئی کم اڈھوراہ وونچے۔

زہر کوں زہر سمجھ تے پیندوں

ڈکھ تان سہی پہلاں ساڈے

لکھی آندن۔ چھاپی آندن۔ وڈائی آندن۔ اللہ جانے کوئی خزائنہ لکائی و دن یا مصلے کوں پیے چیندن جیرھے ویٹھے نچوں ”بھٹی صاحب نویں سوکھڑی قبول کرو“ ہزاراں دیاں کتاباں تان میں دپ آیاں فی سبیل اللہ۔ ساڈی کم عقلمانی کلا نچوی سیں دی بھل منائی مجال اسان کڈا ہوں کوئی پیہہ کھر کیے ہوں ہے تو باں کلا نچوی سیں ہتھ سوڑا کیتا ہووے۔

کلا نچوی سیں ہر صنف ایچ لکھدن۔ لکھدے پن وددھ وددھ تھیون ڈھیر مذہب توں شروع تھن شاعری تے آن کھرن۔ ظلم اے حد مک گئی اے شاعری کوں تھیں بھکیا ڈسو بھلا اسان کیا کیا کروں؟ ساڈا کیا قصور اے متاں وکھی سمجھے کلا نچوی سیں ہڈھے تھی گن۔ کلا نچوی سیں ولدی جو لئی چیندے پن مستی پکڑی آندن:

گول ایچ پا محبت دا سکلول گھنساں

میں خیرات دل والی انمول گھنساں

میڈا دل اکھیندے لو ہک ڈبہہ منیسی

منا ویرھے آساں پتیا کول گھنساں

میں رگ رگ توں لہندی ہاں دلشاد و اتف

رٹھے کوں مناوون دی رگ گول گھنساں

ایہ حال کلا نچوی سیں دا پنجاسی توں ہندے پن۔ ٹھری ایں جو دل توں گھٹ

کوئی شے قبول نہیں کریندے۔ ڈسو سونا ساڈے جہیں چھو ہر چھٹکر کیندے مرن؟ ”واہ مئی لعلو آپ تان گلیوں پیاں کوں وی گالھیو“ سا کوں وی سرائیکی دی پیاری کلا نچوی سیں کوں لگی۔ سن 1977ء ایچ پہلا سرائیکی خط دلشاد کلا نچوی سیں کوں لکھیا۔ چند اجواب کلا نچوی سیں 77-8-13 کوں ڈتا۔ خط لچاں وی لکائی و دہاں تیرک حاضر اے۔

”تہاڈا سرائیکی وچ لکھیا ہویا خط ملے۔ میڈا خیال اے تہاڈا پہلا سرائیکی خط اے۔ جیڑھا تان سرائیکی وچ لکھے تے ہوں خوشی تھی اے جو ایہہ خط سرائیکی وچ ہے تے ہوں سو نہیں لفظاں وچ ہے کوشش کرو تان ایں کوں وی ہوں سو بننے لفظاں وچ لکھ گھنسو۔ سرائیکی کیتے تہاڈا اشوق تے خدمت دا جذبہ ڈکھ تے خوشی تھی اے۔“

میں لکھیا ”جیاں دے شہر ہوونی“ میں ادیب بنن چاہنداں۔ جواب آیا ”جیکر کوئی پال سرائیکی دا لویب بن وونچے تان ایں کوں تھی کیا خوشی تھی سہدی اے۔“

میں پہلی واری کلا نچوی سیں کوں 1977ء ایچ ڈکھا۔ دل اڑا گئی، بکی تھی ”گیم“ ساد مرادا ”بھولا شولا“ اللہ والا ڈٹھم کھہ تے ”سائیکل تے“ سائیکل وی لوھا جو ڈہریں بسک نہ لے۔ حیران تھی ”گیم و پل“ گیم۔ یارو ایہہ سادگی۔ اللہ جانے ہن لو سائیکل کھہ ہے؟ جے پوترے ڈو ترے وچ چھو ہارے کھا گن تان اللہ دی مرضی جے گھاٹا کہیں چنڈ وچ پے تان لوسرا سیکلی قوی ورش ہے ایکنوں سنبھالا چاہیدے۔

اللہ جانے ساڈی مای کیویں جھٹ گزرا یے اٹھھے بندے نال۔ جے بیٹگر پے چندرا بھورا تان لوکاں دیاں گالھیں جہان دے مہنیں جے پڈھا ٹھا ای لفت نہ کراوے تان گالھ مک گئی پیا کیا:

”سرت دایو۔ لوسرت دایو“
”ہوں؟“

”میں ڈری میڈی گالہ تاں سٹو“

”تو باں پچ نوئی کر سگدی۔ ہتھ تے پلو لئی چا۔ سر کھلپا ہندیں۔ کھڑ آرام کر ہک صفحہ تاں پھا لکھن ڈے۔“

”ایہہ لجاں ہک صفحہ یا لکھیندے سول دا۔ بھاہ لگی کتاباں کوں۔ میڈیاں پھا جنیں سول دی سڈ بندری پٹھی آں لجاں میڈا ہک صفحہ ای نہیں یا تگدا۔ میڈی تاں قسمت سزا گئی۔ پتہ نہیں کیا ڈٹھا میڈے ماء بیو آتھے نکلے دے لڑا ڈتو نہیں۔ شادی تھی تاں بھڑی پا کالج آندا پے ویدا پے۔ پنشن تھی تاں ڈے۔ مہرہ رات کتاباں ایچ۔ میڈے کوں تاں ایہہ چکیاں۔“

خیر ایہہ میڈا اوہم تھی سگدے۔ شاید ایہہ لکھیں نہ تھیندیاں ہوں۔ ہرچی گالہ اے مای سڈی جنگلی اے۔ جے تھجوں قبضے ایچ رکھیندی تاں نہ دلشاد دلشاد کلا نچوی نہ ہوندا۔ عطا محمد ہوندا عطا کوڈیاں نال تاں پٹھا ہوندا۔ اللہ سڈی مای دی عمر اں دراز کرے۔ شکھی صحت ہوویں۔ عطا محمد تے احسان دس جو لوگوں دلشاد کلا نچوی بنن ڈتس۔

سرائیکی قوم تے احسان تھیا جو تھیا اللہ کلا نچوی نہیں دی عمر اں دراز کرے۔ شکھا سوکھاتے ساوار کھے۔ پیر فریدن دے صدقے سرائیکی ادب دا ایہہ کھوہ پرنہن تاں کھوہ نی رہ گئے میں آہاں سرائیکی ادب دا ایہہ نیوب ویل ہمیشہ چلدا رہے۔ ایندی بجلی کڈا ہیں فل نہ تھیوے۔ بجلی کیوں فل تھیسے؟ تھیا تاں انجن آلا نیوب نکل۔ میں آہاں سرائیکی ادب دا کھوہ ہر کوہ کوہی تاں شک گئے۔ تلج دا پانی وی مار کہہ وچ تے پی اگن۔ خیر کلا نچوی نہیں دا اختیار ڈکھ ایمان نال میگوں واہمہ لگا روہیندے

جو عزرائیل نال کیا تھیسے۔ کلا نچوی نہیں تاں ہر ویلھے زدھے ہوئے ہونداں۔

”کلا نچوی صاحب! سوہنا میں آیا کھڑاں۔“

”کون؟ عزرائیل۔“

”آمیڈی جتد کیا حال اے۔ اچھک نکڑا موٹا۔“

”شکراے اللہ دلوڈا اکرم اے۔“

”آطن دا حال ڈے۔“

”کیا حال ڈے یوں۔ مکھن تیاری کر چا کیا۔“

”نہ کیتی کر ایہے لپا لھاں کھا گیاں تیکوں۔ اللہ دلا نہاں تیکوں پتہ تاں ہے

میں ڈھیر کھنڈیر کھنڈائی پٹھاں ایہے کم تاں پورے کرن ڈے۔“

”دلشاد لجاں کوئی کسر رکھی ہر صنف ایچ تاں زور ماری، منہ کوئی نوں

بیتگر اں کوں وی موقع ڈے۔“

”عزرائیل خان جینویں، گابے مل واپون ہا تاں ڈ انداں دی بات کون

پتھے ہا۔“

”دلشاد میڈی گالہ برحق پر میں مجبور آں۔“

”کیا مجبوری اے جے اتھاؤں بہاول پوروں نگہ پورا کرنے تاں کہیں

سیٹھ کنوں پھیرا مارا آ۔ جے بہاول پور دی پابندی کانتی تاں ملتا نوں تھیا آ۔ نور احمد

فریدی پٹھے مہر عبد الحق پٹھے۔ جے تیں میں اپنے کم نیر گھناں۔“

”کا کا دلشاد نگہ تاں میں بہاول پوروں پورا کریاں۔ اچھا توں کر گھن

پڑیاں پوریاں۔ میں دل کہیں ہنے ویلھے آساں۔“

اساڈے ادبی مہاندے

زبانوں تہذیب و ثقافت دا آئینہ ہوندیاں دسں۔ ہک علاقے دی سیاسی تاریخ اوندے صدیاں دے ثقافتی ورثے تے کئی اثر انداز تھیندی اے۔ ایندی مثال سرائیکی ادب دی کہانی ہے۔ اصل ایچ سرائیکی علاقے زیادہ تر غیر ملکی فاتحین دے قبضے ایچ رہیا اے تے ہمیش ای حکمراناں دی زباناں کوں اقتدار حاصل رہیا اے۔ اس واسطے عوامی اظہار دعوای ادب محفوظ نی رہ سکیا۔ ایندے علاوہ قدیم زمانیاں ایچ سرائیکی کیتے مختلف رسم الخط زیر استعمال رہیے دسں۔ جہاں دے بدلج و نچن یا معدوم تھیون دے نال ای اوند ادب وی مٹ گیا۔

گالھ اے ہے جو سرائیکی ادب دا علاقہ وادی سندھ دی قدیم تہذیب دا مرکز رہیا اے۔ ممتاز فاضل محمد علی صدیقی تاں اتھاں تک لکھیا اے جو سرائیکی بولن والا وسیب ای وادی سندھ دی قدیم تہذیب دا حقیقی محافظ ہے۔ جیکر کہیں طرحاں وادی سندھ دیاں مہراں تے کندہ رسم الخط کوں پڑھیا ونج سگیند اتاں ساڈی قدیم تہذیب ثقافت دے کئی لگنے ہوئے پہلو منظر عام تے آسگدے۔ پراخسوس ہے جو اس بارے ایچ حالی تیں انسانی محنت رنگ نی لاسگی۔

رگ وید ایچ اس خطہ پاک دے دریاواں تے اتھوں دے وسوں وٹاں دے رہن سہن بارے ایچ کئی تعریفی نغمے درج دسں۔ آریائی خانہ بدوش

مضامین

صدیق طاہر

1۔ (اساڈے ادبی مہاندے)

جاوید چانڈیو

2۔ (خواب فریڈ تے کل دی فکری سانجھ)

قابل آئے تاں انہوں دے واسیاں دے بنگل ایچ لک گئے۔ جڈاں برصغیر پاک و ہند ایچ پدھ مت دا سمجھ اُبھریا تاں لونڈیاں کرناں نال سرائیکی علاقہ جھنگ کرن لکھاتے گھر گھر پدھ مت دی ”مقدس تعلیم“ دا ڈھنڈورا کھنڈ گیا۔ مہاراجہ کھنڈکاتے لونڈے نشین دے عہد ایچ ایس وادی ایچ ڈھیر ساریاں پدھ عبادت گاہواں تعمیر کیتیاں کیاں۔ جڑیاں جو روحانیت د امرکز وی سن تے تعلیم و تدریس دا گوارہ وی۔ بہاول پور دے نیزے سوئی و ہارتے رحیم یار خان دے نیزے ملن والے پن منارے دے آنا راہندے جیندا جاگد اثبوت دین۔ سوئی و ہارتوں ملن آلا کتبہ پدھ عاں دی مذہبی پالی زبان ایچ تحریر ہے۔

جڈاں محمد بن قاسم تے مسلماناں دا شکر شرار ایں خطے ایچ داخل تھیا تاں اول عہد ایچ اتھاں علاقائی پراکرت دی جڑی صورت مروج ہئی اونڈی ساخت ایچ دراوڑ پٹاچی تے سنسکرت دے عناصر شامل تھئے۔ مسلماناں دی آمد نال سرائیکی ادب تے عربی و ل فارسی دے گہرے اثرات مرتب تھئے۔ ستویں صدی عیسوی دی آخری چوتھائی ایچ لکھئے گئے گیت قدیم سرائیکی شاعری دے بہترین نمونے دین۔ جیندے ایچ واقعہ کربلا دا تذکرہ ہے۔ سرائیکی ادب دے اولین مہاند ریاں ایچ وڈے مہاند رے عربی شاعر ہارون بن موسیٰ ملتانی داناں ہوں معروف ہے جہاں دی رزمیہ شاعری ہنسی مثال آپ ہے۔ اسماعیلی مسلک رکھن والے روحانی پیشوا تے بزرگ شاعر حضرت شاہ شمس بنزواری دیاں سرائیکی گربھیاں اپنے عہد دی شاعری دا بہترین نمونہ دین۔

میں ہاں کلہڑی

پیت لوہڑی

کیکوں آکھاں

سانول بھگال نہ بھلوی
آنکھیں تینڈیاں جاو کینا
سینے سانگ لوہڑی
عشق تینڈے جل کولا کینا
نوں نوں بھا ہے لہوی
یار تینڈے وچ سوہنا سانول
تہڑی چا ہے ملوی
ہیر شودی کوں کھیزے گھن گئے
کچھ نہ کینا ہڑی

جہاں وچ ہندوواں دے لہجے ایچ اسلامی انکار دی تبلیغ کیتی گئی اے۔ سرائیکی ادبی مہاند ریاں ایچ حضرت بہاء الدین زکریا ملتانی، حضرت شاہ رکن عالم ملتانی، خواجہ محکم الدین سیرانی، حضرت بجل سرمست، حضرت خواجہ غلام فرید، جنہیں جلیل القدر صوفیاں دے اسماء ایں واسطے وی روشن دین کہ انہاں تے انہاں دے زیر تربیت علماء تے صوفیاء سرائیکی زبان کوں تصوف دی زبان بنا ڈتا۔

سرائیکی شعری تے نثری ادب دا ابتدائی سرمایہ پاکستان دیاں ڈو جھیاں زباناں وانگ مذہبی انکار تے مشتمل ہے۔ خاص طور تے سرائیکی مرثیہ نگاری دیاں شعری تے نثری تحریراں سرائیکی زبان کوں جنوب مغربی ایشیا ایچ پڑے پڑے تیں کھنڈا ڈتا۔ میاں مسکین تے سکندر توں گھن تے بہار ملتانی تیں سرائیکی مرثیہ گو شعراء کوں ادبی مہاند ریاں ایچ ہک ممتاز مقام حاصل ہے۔

ایں طرحاں آزادی توں پہلے ہندو معاشرت دے حوالے نال جہو سرائیکی نظم و نثر تخلیق تھیا او مسلم اہل قلم دیاں تخلیقات توں کچھ مختلف ہاتے انہاں دا

زیادہ تر حصہ دیوناگری رسم الخط ایچ بی جی ہندوواں دے وطن چھوڑن دے نال ای ختم تھی کیا۔ چنانچہ بن تیں جتنے تذکرے شائع تھے بن انہاں وچ دیوناگری رسم الخط دے سرائیکی ادب کون قریب قریب نظر انداز کر ڈتا گیا ہے۔

حضرت بگل سرمست دی ذات گرامی کون سرائیکی شاعری دے آسمان تے چوڑویں دے چندر دا درجہ حاصل ہے۔ انہاں فلسفہ وحدت الوجود دے علاوہ لطیف احساسات و جذبات دی بھر پور مصوری کیتی اے۔ انہاں دی شاعری توں آون آ لے اہل تخلیق روشنی حاصل کیتی اے۔

مولوی لطف علی دا زمانہ 1719ء توں 1794ء اے۔ اوہک جلیل القدر صوفی دانشور بن۔ حضرت خواجہ غلام فرید مولوی لطف علی کون اپنا روحانی پیشوا مہیندے بن۔ اگرچہ ڈوہیں مہاندریاں دے درمیان گھٹوگھٹ ہک صدی دا فاصلہ ہے۔ سرائیکی ادب دے اکابرین ایچ خود حضرت خواجہ فرید دی ذات گرامی ہک روشن مینار دی حیثیت رکھیندی اے۔ اوہک صوفی دانشور روحانی پیشوا تہمت زبان شاعر بن۔ انہاں دی شخصیت اون ویلھے واضح تھی جڈاں خود خواجہ فرید دے ملفوظات شائع تھے۔ اے فارسی تصنیف پنج جلد اں ایچ ہی۔ جہاں اچوں ڈو آگرہ توں ڈوں لاہور توں چھپ چکیاں بن۔ بن پنج جلد اں کون کٹھا کرتے انہاں دا اردو ترجمہ شائع کر ڈتا گیا ہے۔ ایندے ایچ حضرت خواجہ فرید دی سرسید احمد خان نال ملاقات تے ہندوستان دے ڈو تھے رہنما وں نال رابطے دیاں تفصیلات وی شائع تھیاں بن۔ تحریک آزادی دے رہنما دی حیثیت نال حضرت خواجہ مہیندے دی اہمیت ایچ مزید اضافہ تھی کیا ہے۔

حافظ جمال اللہ ملتان، منشی غلام حسن گانمن، عبد الکریم اچوی، راجل فقیر، صل لغاری، احمد یار اچوی تے گل محمد چشتی جہیں اکابرین ملتان تے سندھ دے

نامور سرائیکی اکابرین اچوں بن۔ نصر الدین خرم بہاول پوری تے جانا ز جتوئی جدید سرائیکی غزل دے نامور معمار بن۔ اے انہاں اکابرین دے غیر معمولی اثرات دا نتیجہ اے جو اہ سرائیکی اہل قلم ایچ ظفر لاشاری تے اسماعیل احمد انجی جہیں ناول نگار، اسلم قریشی، سرت کلا نجوی تے احسن واگھا جہیں انسانہ نویس تے حسرت ضاگر دیزی، رشید قیصرانی، ممتاز حیدر، حسن نقوی نصر اللہ ناصر، نقوی احمد پوری تے سلیم احسن جہیں شعراء سامنے آئے بن۔

20 ویں صدی عیسوی دے انہاں ادبی اکابرین دا ذکر انج انج کریاں جہاں عہد جدید ایچ تحقیق و تنقید دے میدان اں ایچ غیر معمولی خدمات سر انجام ڈتیاں بن۔ انہاں ایچ سرفہرست دیر الملک مولانا عزیز الرحمن دامام نامی ہے۔ اے سیشن سچ رہ چکے بن تے امیر بہاول پور غلدا آشاں نواب صادق محمد خان خاں عباسی دے سررشتہ تالیفات دے مہتمم بن۔ انہاں دے قلم توں گھٹوگھٹ اسی کتاباں نکلیاں بن۔ جہاں ایچ سرائیکی شاعری دیاں کتاباں وی شامل بن۔ انہاں دے بھرا مولانا حفیظ الرحمن مرحوم قرآن کریم دا سرائیکی ترجمہ کیتا تے دیوان فرید دے ترجمہ و تشریح دے کم کون تکمیل تیں پہنچایا۔

علامہ عبدالرشید نسیم طاہر سرائیکی زبان دے اولین محقق تے فریدیات تے اتھارٹی بن۔ میر حسن الحدادی جوہرے ہک زمانہ ایچ ملتان توں جمیدہ ”آستانہ زکریا“ کڈھیندے بن انہاں پنجاب یونیورسٹی دی شائع کردہ کتاب ”تاریخ ادبیات مسلمانان پاک و ہند“ دا سرائیکی زبان دا ارتقاء 2 جلد اں سرائیکی لغات تے ہوں ساریاں نثری تالیفات شامل بن۔ اولتان تے بہاول پور ریڈیو سٹیٹیاں تے بطور ماہر زبان دے خدمات انجام ڈیندے رہیے بن۔

ڈاکٹر مہر عبدالحق داناں عہد حاضر دے سرائیکی محققین ایچ ہوں نمایاں

ہے۔ لسانیات تے ادبی تحقیق انہاں دے خصوصی میدان بنن۔ مولانا نور احمد فریدی گزشتہ ادھی صدی توں تحقیق و تالیف داکم کریندے پے بن۔ تاریخ تے سوانح تے قیمتی کتاباں انہاں لکھیاں بنن پروفیسر عطاء محمد حامی مرحوم خیر پور میرس ایچ سرائیکی ادب دے تحفظ تے فروغ کیتے زندگی بھر کوشش کریندے رہیے۔ پروفیسر دلشاد کلاںچوی سرائیکی نثر، نظم تے قابل قدر تحقیقی کم کیتا اے۔ ایندے علاوہ کئی جام پوری مرحوم، عتیق فکری مرحوم، وحید اختر بلتانی مرحوم، اسلم رسول پوری تے ڈاکٹر طاہر تونسوی وی قابل قدر خدمات انجام ڈتیاں بنن تے سرائیکی زبان و ادب دی تاریخ ایچ انہاں کوں اہم مقام حاصل ہے۔

جاوید چاندیو

خواجہ فرید تے سچل دی فکری سانجھ

خیال داپکھی زمان تے مکان دی قید کنوں آزاد تھی تے اڈ دا وڈے۔
ایندی اڈ اری دا کوئی حد بنناں کوئی۔ جتھاں جبرائیل دے کھنڈ سڑویندن اے پکھی
اتھاں وی عشق دیاں اڈاں مریندے۔ اقبال آکھیا ہا جو:

در دشت جنون من جبریل زبوں صیدے

یزداں بہ کند آور اے ہمت مردانہ

اقبال کنیں پہلے اے کاکھ مولانا روم آکھی۔ گھنیاں کاکھیں آتھیاں
ہوندین جو دنیا دے ہر ملک دی ہر وتی وچ کھو جیہاں لگدین۔ یورپ تے
افریقہ دی کہیں وتی وچ ترزن آلے، گل داسوہنپ تے اثر، اصلوں اونویں ای
ہوسی جیویں روعی، کوٹ مٹھن یا درازیں وچ ہوندے۔ عشق دا بھانجھ کہیں
کالے دے ہاں وچ مچے، تو نہیں کہیں اچھے دیہاں وچ دوھوئیں ہک جہیں
اٹھسن۔ ایویں ای خیال داپکھی درازیں کنوں پرواز کرے تو نہیں روعی کنوں
پرواز کرے، منزلاں کھو جیہاں مرسی۔ کتھ جھنگ شہر، کتھ درازا، سلطان باہو
آکھیا ہا جو عشق دی اڈ اری وچ غفلت موت ہے۔ تندنڈے، بھل جیویں ودا،
پرائیویس جی جو، دل یا روج ہتھ کار وچ، ہووے۔ جھنگ شہر وچوں سلطان باہو
خیال داپکھی اڈا ہا جو:

جو دم غافل سو دم کافر سا کون مرشد اے فرمایا
درازیں وچ کھل خیال دے ایں پکھی دی پرواز کھتے آکھیا جو:

جو دم غافل سو دم کافر سا کون مرشد اے فرمایا
کھل کالمہ عشق دی چھی 'پا سبھ پنڈھ اچایا

خیال دے پکھی دا شکار نہیں کریندا اوکوں تاں بس چمکا ڈے کراہیں
عشق دے آن ڈٹھے دیس دو پٹھ پنڈھ بندے۔ کھل مال میڈی سونہہ لونڈی کافی
دے ایں قفل مال شی ہی۔

میں تاں کوئی خیال ہاں ۰۰

بن بھساں وی مال خیال دے

خیال وڈا پنڈھ کر بندے۔ عطار دے پنڈھ کھل تائیں پگے 'باہو
تے بھٹے دیاں کالمیں درازیں وچ تھیاں۔ ایویں ای درازیں دیاں
کالمیں چا چڑیں تے مٹھن کوٹ وچ تھیندیاں رہ گیاں۔ اہ تھولی جہیں
کالمہ ایہیں خیال دے پنڈھ تے کریوں۔ کھل تے خواجہ فرید دی فکری
سانجھ تے الیسوں۔

کھل دی وفات 1827ء وچ تھی تے خواجہ فرید دے جم دا سال
1845ء ہی۔ ایں وصال تے فراق دا پنڈھ کوئی اٹھارہاں سالیں دا ہے۔ ایں
دور وچ کھل دے کلام دی دھم تے ہاک درازیں کون چا چڑیں تائیں تھیون
تاں ہوں سولی ہی۔ جیندی ہک خاص وجہ تاں ایں فل ویب دی تہذیبی
جنرالیٹی تاریخی تے سب کون ودھ کراہیں لسانی سانجھ ہی۔ سرائیکی ویب تے
سندھ دے تقریباً کوجہیں سیاسی حالات مذہبی چھک تان تے معاشی صورتحال
ایں سندھ وادی دے شاعریں کون خاص کر صوفی شاعریں کون کوجہیں روئے

ڈتے۔ انہاں رویاں وچوں ڈو پکے رنگ بندن۔ ہک بغاوت دا تے ڈو جھاپریم دا
۔ قادری سلسلے دے صوفی شاعریں دی شاعری وچ بغاوت دارنگ نرہن کراہیں
ظاہر تھیندے۔ ایہا کارن ہے جو کھل کون بھٹے شاہ تے سلطان باہو دی شراب
عشق دی مستی چڑھی۔ کھل سائیں دے فن دے پیالے وچ آ کراہیں اے مے
سے آتھ تھی گئی۔ ایں سہ آتھ مے دیاں کجھ نرکیاں چشتیہ سلسلے دے صوفی خواجہ
فرید وی بھریاں بن۔ تو نہیں جو اوڈا اٹھار اپنے اندر وچ او پارٹیم تے لطیف
احساس رکھیندے جہڑا چشتی صوفیہیں دا خاص مزاج ہے۔ کھل تے خواجہ فرید دی
شاعری وچ وحدت الوجودی فکر جہڑاں فن دی بجائے فلسفے دی صورت وچ ظاہر
تھیندی ہے تاں انہاں دا انداز کوجہیں تھی ویندے۔ منصور ڈوہیں صوفیہیں دا
محبوب کیریکٹر ہے کھل آکھیندے:

عشق دے پا جھوں پیا سبھ کوڈ سولی تے منصور

یا

سر سہی کر نوبت ماریں 'حلاجی ہوشیار وے

یا

سر سولی منصور شہ کون 'عشق تاں کیتا قتل

ایہا کالمہ فرید آکھیندے:

چٹھ داریں منصور دے بھائی 'عجب کرن غل غل

یا

عشق مست مدام ملائی 'کہ سجانی بن بسطامی

آکھ لا لہق تھی منصور

یا

شمس الحق دی گھل لبو ایو، سرد سر کپو ایو
شاہ منصور چڑھایو سولی، مستی سانگ رسایو
کر قربان فرید سر پٹنا، تینڈڑا وارا آیا

ملاں جڈاں مذہب کوں ریاست دے جیر دا اوزار بنا چھوڑیا آتے
اونڈے نتوے عوام دی کنڈتے کوڑیں آلی کاروسن پے گئے تاں، پتل تے فرید
دی شاعری وچ عوام دوستی دی اے فکر ملاں دشمنی داروپ ونا کراہیں ہک کھلا
اعلان جنگ بن ویندی ہے۔ پتل تے خواجہ فرید دے فن آتے شاعری تے مذہب
دے اثرات ہوں نشان بن۔ ایں فل وسیب دی روایتی مذہبی فکر دے رد عمل وچ
انہاں فنکاریں دی شاعری دی جوابی اثرات مرتب کیتن۔ انہاں عظیم شاعریں
مذہب دی جامہ تفسیر کنیں پر پھرے تھی کراہیں ایندی تہذیبی تفسیر کیتی، جینکوں محمد
ابراہیم جو یو "افادہ عام آلی تفسیر" یا متحرک تے ذی روح تفسیر اکھیندن آتے
اتکھے ہر مفکر تے مفسر کوں ملاں کافر تے لہ آکھئے۔ اتکھے نتویں دی شکار پتل دی
شخصیت وی تھی۔ پروین فروش ملاں دے خلاف پتل دی زبان اگھاڑی کوارہی
۔ اوجام تے مردہ اصولیں دے خلاف بغاوت دا کھلا اعلان کریندے۔

عشق دے اسرار دی یارو ہے آگاہ سرمستان نوں
زاہد، عابد، ملاں، قاضی، کردے یاد گزشتاں نوں

یا

سندھ ایں تان سردی ناچیں، پتل ملاں قاضیاں کوں

یا

مسجد دے وچ کان لگر دے ڈیون بانگ صلواتاں
منہ چپے، ڈاڑھی ڈنگی، خام پڑھن خلواتاں

عالم نیکھے روزے رکھدے نہر دین کھاوٹن دیاں آفتاں
پتل راہ ایہا نہ سچ دی، برہ والیاں پیاں باٹاں

خواجہ فرید دی سماج وچ ملاں دے ایں خطرناک کردار کوں ہک حساس
شاعر تے صوفی وانگوں ڈیکھدے۔ ابراہیم جو یو "تختہ الکرام" دے حوالے نال
ہک اہل حال بزرگ، شاہ اسماعیل صوفی دا ذکر کیتے۔ جہاں دی سنگت تے
اخلاص شاہ عنایت شہید تے شاہ لطیف نال ہی۔ "اوشنوی داورس ڈاڑھی جویت
نال ڈیندے بن۔ ہک ڈیہاڑے درس ڈیندیں لاجن چیت انہاں دی طبیعت
پریشان تھی گئی تے سبوت تے تل پے، گیونیں، جہاں کوں نکاوٹن کیتے انہاں
گندی چوائی تے ویزہ تے پہرہ رہیے۔ انت خبر پئی جو اوں وقت شہر دا قاضی ٹھٹھے
دے کوتوالی وچ چوہرے تیں ہک بندے کوں سرکاری ملازم دے ہتھوں بے گناہ
چھڑا سیاسی ضد پچھوں، کوڑے مرویندا یا ہی۔ آتے او پے کوڑے اوں بزرگ
دے بت تے ظاہر تھیندے پے بن۔ بظاہر تاں شاہ اسماعیل صوفی تے شہر دے
قاضی داندہ ہک ہکا پر حقیقت وچ قاضی داندہ ہب پیا ہے تے صوفی داندہ ہب پیا۔"
ایہا گالھ اسان پتل تے فرید بارے وی آکھ سکدے ہئیں۔ ملاں تے قاضی
دے ظلم دے خلاف جیویں پتل دی روح نفرت کریندی ہی اونویں ای فرید دا
بت وی اوں ظلم کوں محسوس کریندے تے اوندی شاعری وچ ایندا کھلا اظہار
تھیندے۔ خواجہ فرید اکھیندے:

ملاں مارن سخت ستاون گنجھوے راز دا بھیت نہ پاون

بے وس شودے دین معذور

یا

کون ہے قاضی رشوت راضی، کون سیال تے کھیزے

پاچھ خدادے جھگوے جھیرے ساڈے کون نیڑے

یا

ملوانے دے وعظ نہ بھانے بے شک ساڈا دین ایمانے

انن العربی دا دستور

یا

عشق دی بات نہ سمجھن اصلوں اے ملوانے رکھڑے

صوفی دے مسلک وچ نفرت دی کوئی جاہ کانتی۔ اوپری کائنات کون

محبت دی نگاہ نال ڈیکھدے۔ اتھاں خواجہ فرید وی ملان کون ”بے وس تے

معذور“ سمجھدے۔ تو نہیں جو اوندے بت تے ملان دی مار کوڑے بن تے

وسدی ہے۔

خواجہ فرید تے پل دے صوفیانہ نظام فکر دی اے ہم آہنگی ہوں درگھی

تھی سکدی ہے جیندی بنیا جذبہ عشق تے ہے۔ جذبہ عشق دی مستی وچ اے

ڈوہیں صوفی ہک تھی ویدن۔ اے صوفی اے شاعر پریم ساگر دی چھل نال

کائنات دے کیوس تے کہیں مصور آلی کار محبت دے رنگ دا ہک اسٹروک

مریدن۔ پل نہیں اعلیت سرمستی داروپ ونا گھندی ہے او اکھیندے:

جئیں دل پیتا عشق دا جام سا دل مست و مست مدام

دین مذاہب رہندے کتھاں کتھاں کفر اسلام

یا

میڈا حال ڈٹھا پوے یار میں متان ہویا سرشار

یا

یار وچ بے خودی دے کڈاں کڈاں آوندے ہوں

یا

مست پل ہو رہیا پی پیالہ شوق دا

آپ تاں نچدا نہیں لوکاں کون نچا وندا ہیں

جڈاں میاں موج مستی دی آئی

بے خودی تھی جسم کیا

بے خودی دا ایہو تجربہ خواجہ فرید دے احساس کون وی فنکارانہ اظہار دی

راہ اکھیندے:

نہ عیان ہے نہ نہان ہے

نہ بیان ہے نہ دھیان ہے

نہ رہیا اے جسم نہ جان ہے

کیاں ڈوس ہوش حواس کون

یا

خرطہوروں پی پیمانے تھیوے عاشق مست یگانے

پل گئے صوم صلوٰۃ دوگانے رندی شروب سا نگ رچایا

یا

اساں سو بد مست قلندر ہوں

کڈاں مسجد ہوں کڈاں مندر ہوں

یا دل ایس مستی وچ پوری کائنات ہک Musical being بن کراہیں

دھمیں نریں وچ اکھیندی ہے:

دم مست قلندر مست قلندر مست و مست اکتی

پہلے تے فرید دے رنگیں دی سانجھ کوں پھولن ہوں تاں ہک درگھی
 تہدیر بندی ہے جیندے وچ ہک بھانگن خواجہ فرید دے فن دا اووی ہے
 جیندے وچ اوسدھا سنواں پہلے دے خیال کوں متاثر تھئے۔ ایندی تفصیل
 مولانا حکیم محمد صادق رانی پوری ”پہلے سرمست جو سراہیگی کلام“ دے مقدمے
 وچ بیان کیتی ہے۔ اوندے ورجیوے دی ایس تہدھری گالھ مہاڑ وچ کوئی
 خاص لوڑ کانتی۔

ایس فکری سانجھ کنیں انج پہلے تے فرید دے فن تے احساس دے اپنے
 نوکلے رنگ وی ہن۔ انہیں رنگیں وچ فرید دے احساس تے فن دی نزاکت پہلے
 دی بغاوت کنس ی انج ہنسی راہ بند ی ہے۔ انعام شیخ پہلے بارے اپنے ہک
 مضمون وچ لکھیا ہئی جو سندھی ادب تے شاعری دے پارکھو ایس گالھ تے ہک
 رائے ہن جو فکری تے احساساتی لحاظ نال پہلے ’لطیف دی ہمسری نہیں کر سکیا۔
 فن تے اوندے ورتا وے بارے چنی وضاحت وچ لطیف اوں کوں گھنا آکھتے
 ہے۔ پر پہلے جیڑھے لحاظ نال پورے سندھ دی کلا دی تاریخ وچ نوکلپ مان
 گھندے۔ اوہی اوندی سرکشی بغاوت ’اتھار دی بے پرواہی رندانہ جوش تے
 گورڈے خلاف زبردست لکار یعنی اونہ چھڑا ہنسی فکر دے وچ سراپا احتجاج ہے
 پر اوندے وچ سورھیائی ’وڑھن دا عزم تے روہیں کوں چٹ پدھرتے پیش
 کرن دی او خوبی ہے جیڑی اوکوں تاریخ دے عظیم انسانیں دی صف وچ آن
 کھڑی ہے۔

(سرمست - 11، ص: 51-52)

پہلے تے فرید دی فکری سانجھ ہنسی جاہ تے ہے پئی پر فرید کافی دے
 فارم وچ جیڑھی مستی سنبھالی ہے اوندی فنکارانہ ذہنت ودھ تھیس تے شاعرانہ ہے

- اوندے عشق دی شراب (Content) جڈاں کافی دے پیالے
 (Form) وچ بھریندی ہے تاں لفظ دا پکھی خیال دے بے انت آسان ڈو
 اڈاری بھریندے۔ خیال دا اوہو آسان جنیں ڈو پہلے اشارہ کیتا ہئی جو:

میں تاں کوئی خیال ہاں جو
 بہن لہسماں وی نال خیال دے
 خواجہ فرید آس آسان تیں پہنچ کر اہیں آکھیندے جو:

دل مست جو خیال ہے
 برنو تفاوت ناں کہوں
 اے خیال عین وصال ہے
 تے کمال ہے نہ جو ہے جنوں

(پہلے سیدنا شاہ لطیف یونیورسٹی خیر پور سندھ وچ پڑھیا گیا)